

Тимофєєв О., здобувач кафедри філософії і педагогіки
Національний гірничий університет (м. Дніпропетровськ)

БЕРНАРД КЛЕРВОСЬКИЙ ЯК ПРОВІСНИК ІДЕЙ ПРОТЕСТАНТИЗМУ

Анотація. У статті аналізується можливість впливу філософсько-теологічних творів середньовічного містика Бернарда Клервоського на становлення реформаційних поглядів Мартіна Лютера. На основі концепції Бернарда про «три пришестя Господа» показана спадкоємність принципів «тільки Писання», «тільки благодать», «тільки віра», «тільки Христос» у проповідях абата з Клерво та ранніх лекціях Лютера. Вчення Бернарда про містичний досвід особистісної присутності Бога в душі віруючого розглядається як підґрунтя протестантської доктрини Лютера щодо індивідуального шляху людини до Бога. Наведено власний переклад з латини уривка визначної проповіді Бернарда Клервоського на Адвент уперше українською мовою.

Ключові слова: містика, схоластика, реформатори, благодать, виправдання, пришестя Господа, духовний досвід.

Тymofieiev O., graduate student
National Mining University (Dnipropetrovsk)

BERNARD OF CLAIRVAUX AS A FORERUNNER OF THE IDEAS OF PROTESTANTISM

Abstract. The article analyzes the possibility of influence of philosophical and theological works of medieval mystic Bernard of Clairvaux on the development of the Martin Luther's reformist views. Based on the concept of Bernard about «the three coming of the Lord» shows the continuity of the principles of «Scripture alone», «only grace», «only faith», «only Christ» in sermons abbot of Clairvaux and early lectures Luther. Bernard's doctrine about personal mystical experience the presence of God in the soul of the believer is seen as the foundation of the Protestant doctrine of Luther on an individual path of man to God. For the first time presented a translation fragment of the Bernard's famous sermon on Advent in the Ukrainian language.

Keywords: mysticism, scholasticism, reformers, grace, justification, coming of the Lord, spiritual experience.

Релігійні ідеї Реформації XVI ст., засновані на ретельних біблійських дослідженнях та принципі «*ad fontes*» («назад, до джерел»), мають аналогію з реформою чернечого життя XII ст., де повернення до первісних чернечих ідеалів протиставлялося корумпованому чернечому і церковному життю того часу. Святий Бернард Клервоський, як і реформатори XVI ст., прагнув відновити ідеали ранньої, апостольської церкви (*Ecclesia Primitiva*), пов'язані з миром та соціальною гармонією. Згідно з цистерціанською реформою, таке щире християнське життя могло бути реалізовано в результаті дотримання чернечого правила св. Бенедикта у всій його чистоті та повернення до ідеалів апостольського життя, як вони описані в Біблії, зокрема в посланнях Апостола Павла. У листах і творах Бернард неодноразово нагадує своєму церковному начальству, що справжнє апостольське служіння, як це визначено в Апостола Павла (1 Кор. 2:2; Гал. 6:14), «не має нічого спільного з пануванням, але становить собою служіння Богу і народу Божому за допомогою слова»¹.

¹ Bernardi, S. Claraevalensis. De moribus et officio episcoporum. *Opera Omnia* <<http://www.binetti.ru/bernardus/11.shtml>>.

Суттєвим аспектом методології св. Бернарда виступає поєднання вивчення Св. Писання з особистим духовним досвідом і глибоким шануванням Христа. У цьому зв'язку багато дослідників розглядають вчення абата з Клерво як передбачення основних принципів протестантизму. Американський дослідник Ф. Поссет пише: «Ретельне вивчення писань Бернарда і праць Лютера виявляє різочу конгеніальність цих двох гігантів в історії християнського світу, спорідненість такою мірою, що попередні покоління лютеранських учених розглядають Бернарда як попередника протестантизму»². Таку думку поділяє канадський професор В. Стенфорд Рейд (W. Stanford Reid), відомий дослідник теології Кальвіна: «Французький геній Женеви, який значною мірою сформував сучасний протестантизм, можливо, написав свої найбільші твори, відчуваючи присутність французького генія Клервоського, який заглядає йому через плече. Чи потрібно дивуватися, що через богословські та церковні погляди святого Бернарда Лютер і Кальвін вважали його предтечею їх власного руху?»³.

До вивчення спадкоємності ідей св. Бернарда у вченнях лідерів Реформації звертались: А. Неандер, Е. Жильсон, Ф. Поссет, Е. Педерсен, К. Чин, Д. Тамбурелло, Т. Белл, В. Рейд і багато інших зарубіжних учених. Російський учений А. Вертеловський у своєму дослідженні західної середньовічної містики, а також А. Фокін у «Православной энциклопедии» згадують про вплив творів Б. Клервоського на ідеї протестантизму. В Україні спеціального дослідження, присвяченого даній тематиці, не проводилося.

У цьому зв'язку уявляється значимим метою статті визначити аналіз ремінісценцій ідей Бернарда Клервоського у вченнях лідерів Реформації, зокрема у ранніх творах Мартіна Лютера.

Говорячи про ремінісценції ідей св. Бернарда в епоху Реформації, слід зазначити, що з початку XVI ст. у зв'язку з поширенням друкарства справжні труди абата Клерво переживають оновлення. Реформатори і гуманісти були схильні розглядати стародавні тексти як своєрідні передавачі досвіду, який можна відчутти, використовуючи належні літературні методи. Не стали винятком і твори св. Бернарда, більше того, його твори «друкуються більше, ніж праці Отців Церкви; навіть святий Августин поступився йому в популярності»⁴. До творів св. Бернарда звертаються Жан Кальвін, Мартін Лютер, Пільграм Марпек, Еразм Роттердамський, Данте та багато інших. Лютер знаходить у текстах Б. Клервоського рядки і цілі сторінки (часто вирвані з контексту), які робить вагомими аргументами на захист своїх поглядів на становище християнина і роль Церкви. Численні посилання на твори абата Клерво свідчать про близьке знайомство Лютера з творами «останнього з Отців Церкви» і найбільшого представника чернечої теології. Глибоку повагу до Бернарда, як до одного з найбільших проповідників Євангелія, можна бачити в багатьох творах Лютера. При всій своїй ненависті до католицького духовництва лідер Реформації говорив про Б. Клервоського: «...якщо існував коли-небудь богобоязливий і побожний монах, то це був святий Бернард, якого одного я ставлю вище за всіх ченців і попів цілого світу»⁵; «Бернард чисте золото, коли вчить і проповідує!»; «Бернард з його проповіддю перевершує всіх інших вчителів, у тому числі навіть Августина»⁶.

Для кращого розуміння ремінісценцій філософсько-теологічних поглядів середньовічного містика у вченні Мартіна Лютера простежимо стисло початкові етапи становлення його реформаторської програми, в яких найбільш яскраво простежується вплив абата Клерво.

Лютер отримав освіту в Ерфуртському університеті (1501–1505), де в той час переважала система поглядів «*via moderna*», і тому він, ймовірно, отримав глибокі знання з цієї номіналістської філософії. Не викликає сумнівів, що Лютер був добре знайомий зі схоластичною філософією і богослов'ям. Восени 1508 р. Лютер був запрошений читати курс філософської етики у знову заснований Віттенберзький університет. Цього року важливі зміни були внесені в університетські статути, особливо в ті, які стосувалися факультетів мистецтв. Згідно з новими статутами, їм дозволялося також викладати погляди «*via Gregorii*», школи, яка, за Х. Оберманом, є ще однією назвою для «*schola Augustiniana moderna*»⁷. «Після ретельного прочитання творів Августина Лютер переконався, що та форма схоластичного богослов'я, з якою він був знайомий, була невірною»⁸, – пише Алістер МакГрат. Відкинувши аристотелізм,

² Posset, F. (1990). Bernard of Clairvaux as Luther's Source: reading Bernard with Luther's «Spectacles». *Concordia Theological Quarterly*, № 54(4), 281.

³ Stanford Reid, W. (1989). *The Reformer Saint and the Saintly Reformer. Calvin and the Legacy of Bernard of Clairvaux* <<http://www.christianitytoday.com/ch/1989/issue24/2428.html>>.

⁴ Леклерк, Ж. (2013). *Святой Бернард и дух цистерцианцев*. Москва: Издательство Францисканцев, 96.

⁵ Клервоский, Б. *Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона*. <<http://www.vehi.net/brokgauz/>>.

⁶ Posset, F. (1990). Bernard of Clairvaux as Luther's Source: reading Bernard with Luther's «Spectacles». *Concordia Theological Quarterly*, № 54(4), 282.

⁷ МакГрат, А. (2012). *Богословская мысль Реформации*. Киев: Издательство Киевской Духовной Академии, 62.

⁸ МакГрат, А. (2012). *Богословская мысль Реформации*. Киев: Издательство Киевской Духовной Академии, 47.

основу сучасної йому «*via moderna*», Лютер до кінця життя залишався противником схоластичного методу богослов'я. Тому не дивно, що він став шанувальником св. Бернарда з Клерво, непримиренного опонента й обвинувача «піонера» схоластики Петра Абеляра. Мартін Лютер, богослов благодаті й віри, «прийняв Бернарда Клервоського як одного зі своїх духовних учителів»⁹. «Німецький Цицерон» (Ф. Меланхтон) уважав Б. Клервоського найбільшим середньовічним ритором. Захоплюючись витонченістю проповідей св. Бернарда, реформатор бачив у абаті з Клерво не проповідника хрестового походу, але проповідника «Христа, і притому Христа розп'ятого».

Релігійні ідеї Бернарда мали значний вплив на ранні лекції Лютера на Псалми і послання Апостола Павла у вирішальні роки його «реформаторського звернення». Цей факт наводить німецький учений Карл Штанге, за спостереженням якого: «Лютер знайшов вирішальний імпульс для подальшого розвитку ідей [Реформації] в читанні творів святого Бернарда»¹⁰. Таким чином, існує певна богословська спадкоємність з апостольською традицією через Ієроніма, Августина і св. Бернарда до Лютера. Щодо цього реформатор у «Застільних бесідах» казав, що «як підліток, він прийняв близько до серця Ієроніма, Августина, Григорія та Бернарда»¹¹. При цьому потрібно відзначити і критичну позицію Лютера до зазначених Отців Церкви: «...навіть вони спокушались помилками, але не залишилися в них»¹². Говорячи про близьке знайомство Лютера з творами середньовічного містика, слід підкреслити, що основним джерелом для реформатора були проповіді й листи св. Бернарда. Ми стикаємося з цитатами з проповідей Бернарда частіше, ніж з будь-якого іншого не-біблійного джерела, протягом усього життя Лютера як богослова й проповідника. Особливо почитав Лютер твердження «тільки по благодаті», яке він знайшов у проповіді св. Бернарда на Благовіщення. Починаючи з лекцій на Псалми, що прочитав молодий доктор богослов'я у Віттенберзькому університеті, Мартін Лютер показує значне знайомство з творами Бернарда з Клерво, особливо з проповідями на Пісню Пісень і свята літургійного року. Слід зазначити, що з трактатів св. Бернарда Лютер цитує кілька разів «*De consideratione*», однак інші важливі трактати Б. Клервоського він, мабуть, ігнорує. Ця тенденція не може бути пояснена незнайомством реформатора з трактатами св. Бернарда, але говорить про неоднозначне ставлення Лютера до різних творів св. Бернарда. Як пише у своїй праці А. Шютце (Armin W. Schuetze), Лютер хвалить Бернарда як переважаючого всіх інших учителів Церкви у своїх проповідях, «проте в диспутах і трактатах св. Бернард уявляється абсолютно іншою людиною і суперечить тому, що він пише в проповідях»¹³.

У той час як Жан Кальвін уважав, що має бути реформована церковна мораль та громадянська добродієвість, академічний богослов Мартін Лютер стверджував, що саме богослов'я потребує реформування. У центрі програми Лютера лежало питання про те, як грішники можуть бути виправдані. Згідно з поглядами реформатора, сучасна йому Церква навчала, що люди можуть отримати Боже благовоління за рахунок особистих досягнень та свого статусу. Таким чином, руйнувалася сама ідея про благодать. Показові власні коментарі Лютера з цієї дилеми: «Я був хорошим монахом, – пише Лютер, – і дотримувався своєї обітниці так суворо, що міг би сказати, що якщо якомусь ченцеві й дано було за допомогою чернечої дисципліни досягти небес, то цим ченцем був я. І все ж моя совість не могла дати мені впевненості і я завжди сумнівався...»¹⁴. Про вплив св. Бернарда в період зростаючого занепокоєння Лютера проблемою виправдання (що мала для нього не тільки академічний інтерес, але і сильний екзистенціальний вимір) пише німецький гуманіст Ф. Меланхтон, стверджуючи, що почув цю історію від самого Лютера: «Старий чернець у монастирі августинців в Ерфурті показав Лютеру важливий пасаж з проповіді Бернарда, який навчав про необхідність особистої віри»¹⁵. У цьому контексті слід підкреслити, що одну з найбільш популярних та впливових «схоластичних» праць Бернарда «Про благодать і свободу волі» Лютер не сприйняв, але вона відіграла особливу роль в «*Christianae Religionis Institutio*» Жана Кальвіна.

Інший аспект розгляду цієї проблеми, який мав безпосередній вплив на концепцію виправдання Лютера, св. Бернард пропонує в проповіді на Пісню Пісень. Стверджуючи тезис: «людська праведність

⁹ Posset, F. (1990). Bernard of Clairvaux as Luther's Source: reading Bernard with Luther's «Spectacles». *Concordia Theological Quarterly*, № 54(4), 282.

¹⁰ Posset, F. (1990). Bernard of Clairvaux as Luther's Source: reading Bernard with Luther's «Spectacles». *Concordia Theological Quarterly*, № 54(4), 283.

¹¹ Luther, M. (1872). *Table Talk* (trans. and ed. by W. Hazlitt). London: Bell & Daldy, 3.

¹² Luther, M. (1872). *Table Talk* (trans. and ed. by W. Hazlitt). London: Bell & Daldy, 321.

¹³ Schuetze, A. (1969). *Luther's Attitude Toward St. Bernard*. Milwaukee: Marquette University, 18.

¹⁴ МакГрат, А. (2012). *Богословская мысль Реформации*. Киев: Издательство Киевской Духовной Академии, 72.

¹⁵ Bell, T. (1995). Luther's Reception of Bernard of Clairvaux. *Concordia Theological Quarterly*, № 59(4), 246.

– не що інше, як милість Божа»¹⁶, середньовічний настоятель наполягає на тому, що «людина виправдовується однією вірою»¹⁷. Таким чином, у своїх проповідях св. Бернард наближається до протестантського погляду на виправдання як про зовнішнє поставлення людині праведності Христової: «Христос не тільки Праведний, але також називається і Святим, по благоді і справедливості виправдовуючи людину. Ти настільки ж сильний виправданням, як і прощенням. Тому, якщо ти вболіваєш за своїх гріхи, алчеш і прагнеш справедливості, вір в Того, Хто виправдовує нечестивого. *Виправданий однією вірою буде мати мир з Богом*»¹⁸.

Розглядаючи вплив філософсько-теологічних поглядів св. Бернарда на розвиток ідей Реформації, слід зазначити дві основні сфери, в яких цей вплив виявляється найвиразніше. По-перше, це вчення про виправдання грішника перед Богом, що включає три важливих акценти: *solus Christus*, *sola gratia* і *sola fide* (відповідно: «тільки Христос», «тільки благодаттю», «тільки вірою»). Друга сфера пов'язана безпосередньо зі Св. Писанням як єдиним джерелом у питаннях християнського віровчення, принципом *sola Scriptura* («тільки Писанням»). Ці принципи знаходять відображення в концепції «трьох пришествя Христа», на основі якої можна простежити в нашому дослідженні ремінісценції ідей Бернарда Клервоського у вченні Мартіна Лютера.

Концепція св. Бернарда включає такі елементи: перше пришествя Господа відбувається при Його втіленні й житті Христа на землі серед людей (*ad homines*). Відповідно, парусія (грец. παρουσία), як правило, звана «другим пришествям» (в есхатологічному розумінні явища Господа в «кінці часів») - це поява Христа в день Страшного суду Суддюю щодо людей (*contra homines*). Третє пришествя Христа, що відкрив св. Бернард Клервоський, становить собою містичне народження Слова в душі віруючого (*in homines*).

Бернард часто нумерує три пришествия інакше: те, яке відоме як «друге пришествя», Б. Клервоський називає «третім приходом», а містична поява Христа-Слова в душі віруючого може стати «другим пришествям» в його підрахунках. Таким чином, між утіленням і парусією в кінці часів поява Христа в індивідуальній душі відбувається як друге (хоч і приховане) явище Господа.

У проповіді 5 на Адвент св. Бернард пише: «Проміжне (середнє) пришествя є прихованим; у ньому тільки обрані зможуть побачити Господа всередині себе, і будуть врятовані душі їх»¹⁹. «Обрані» розуміються Бернардом еквівокативно: не тільки як врятовані по вірі, але і в августіновському сенсі предистинації. Ця трактовка передбачає протестантські принципи *sola fide* («тільки вірою») і *sola gratia* («тільки благодаттю»).

У наступній проповіді на Адвент цистерціанський абат також звертає увагу на прибуття небесного гостя, тобто духовне пришествя Христа: «У вас є благородний гість, дуже благородний гість; і ваше спасіння повністю залежить від Нього»²⁰, що, безсумнівно, передбачає принцип *solus Christus* («тільки Христос»). Концепція «трьох пришествя» виявляється також і в сьомій проповіді, в якій св. Бернард рефлексує на тему «потрійної корисності» (*de triplice utilitate*). Тут абат обговорює доцільність потрійного явлення Христа для людства: у першу чергу, для освітлення нашої сліпоти; по-друге, щоб допомогти нашій немочі; по-третє, щоб захистити нас і битися за нас у нашій крихкості. Всі ці речі відбуваються в індивідуальній душі, де Христос перебуває по вірі.

Грунтуючись на дослідженні американського вченого Франца Поссета²¹, можна казати, що концепція св. Бернарда про «три пришествия Христа» мала безпосередній вплив на курс лекцій Лютера по Псалтирі («*Dictata super Psalterion*») та послужила йому безпосередньою матрицею для інтерпретації Псалмів 101:2 і 102:2. Коментуючи Псалом 101:2, Лютер наголосив, що розуміє час пришествия Господа як будь-який час, будь то минуле, сьогоднішнє або майбутнє. При цьому реформатор додав, що св. Бернард говорив *pulchre* («красивим способом») про відмінність між декількома приходами Христа²².

¹⁶ Bernardi, S. Claraevalensis. Sermo in Cant. XXIII, 15. *Opera Omnia*. <http://www.binetti.ru/bernardus/86_2.shtml>.

¹⁷ Bernardi, S. Claraevalensis. Sermo in Cant. XXII, 8. *Opera Omnia*. <http://www.binetti.ru/bernardus/86_2.shtml>.

¹⁸ Вертеловский, А.Ф. (1888). *Западная средневековая мистика и отношение ее к католицизму*. Харьков: Типография Окружного Штаба, 143.

¹⁹ Bernardi, S. Claraevalensis. Sermones de tempore. In *Adventu Domini, Sermo 5. Opera Omnia*. <<http://www.binetti.ru/bernardus/35.shtml>>.

²⁰ Bernardi, S. Claraevalensis. Sermones de tempore. In *Adventu Domini, Sermo 6. Opera Omnia*. <<http://www.binetti.ru/bernardus/35.shtml>>.

²¹ Posset, F. (1990). Bernard of Clairvaux as Luther's Source: reading Bernard with Luther's «Spectacles». *Concordia Theological Quarterly*, № 54(4), 294 - 300.

²² Posset, F. (1990). Bernard of Clairvaux as Luther's Source: reading Bernard with Luther's «Spectacles». *Concordia Theological Quarterly*, № 54(4), 295.

Викладаючи Псалом 102:2 («Не приховуй від мене обличчя Свого»), Мартін Лютер висловив надію, що Христос не відверне «обличчя» від нього, розуміючи «обличчя» в рамках концепції св. Бернарда – як духовне, містичне пришествя Христа в душу віруючого. Проте Лютер говорив не про пришествя, а про три обличчя Христа, бо Псалом 102 говорить про «лице Господа». Адаптувавши формулювання до тексту Псалма, Лютер зберіг основну ідею Б. Клервоського:

«Троїсте обличчя Христа: по-перше, в Його перше пришествя Він був втілений як Син Божий – лик Отця...; по-друге, у духовному пришестві (без якого перше було б марним), і тому ми повинні впізнати Його обличчя через віру; по-третє, у другому й останньому пришестві, коли Його обличчя буде повністю видимим»²³.

Мартін Лютер не згадує імені св. Бернарда в інтерпретації Псалма 102:2. Однак концепція потрібний зустрічі з Христом виразно нагадує ідею цистерціанського абата, тому можна припустити, що Лютер взяв її з проповіді абата на Адвент. Це припущення підтверджує той факт, що у своєму тлумаченні Псалма 102:2 реформатор відтворює не тільки «відмінність» між трьома пришествями, але й послідовність, що запропонував Бернард Клервоський. У цих самих лекціях Лютер цитує Бернарда у тлумаченні на Псалом 119:46, а на завершення другої частини лекцій каже: «Я вважаю, *Divus Bernhardus* («божественний Бернард») виділяється, коли справа доходить до мистецтва тлумачення Писання, в якому він черпає все багатство свого вчення»²⁴. Таким чином, можна з упевненістю стверджувати, що Бернард був духовним супутником Лютера протягом усієї серії ранніх лекцій на Псалми, прочитаних під час розробки його реформаторського вчення. Видається, що концепція св. Бернарда про «три пришествя Христа» могла мати безпосередній вплив на формування основоположних принципів доктрини Мартіна Лютера: «тільки вірою», «тільки благодаттю», «тільки Христом».

Таким чином, реформаторська діяльність св. Бернарда, спрямована на викорінення недоліків сучасної йому Церкви і проповідницьке служіння, засноване на авторитеті Святого Писання та особистому духовному досвіді, дають можливість називати середньовічного абата «реформатором до Реформації». Вчення абата з Клерво про містичний досвід особистісної присутності Бога в душі віруючого можна розглядати як ідейну основу доктрини Лютера про індивідуальний шлях спасіння як безпосередню, позаінституціональну зустріч віруючого з Богом. Як Бернард, так і Лютер були глибоко стурбовані проблемою відновлення, спасіння людини. І хоч кожен з них є людиною своєї епохи, обидва залишаються проповідниками, які надихали власними ідеями аудиторію не тільки свого часу, але й наступних століть.

На завершення статті вважаємо доречним навести власний переклад уривка 5-ї проповіді св. Бернарда Клервоського на Адвент з циклу проповідей «літургійного року» (*Sermo V, In Adventu Domini, 1-3: Opera Omnia*; за виданням Migne. P.L., CLXXXIII, 0050C – 0052A)²⁵. У цій проповіді св. Бернард уперше в західній богословській літературі говорить не про два, а про три пришествя Господа²⁶. Слід пояснити, що Адвент (від лат. *adventus* – прихід) – назва періоду Різдвяного посту, прийнята в середовищі християн Католицької церкви та деяких протестантських деномінаціях (наприклад, у лютеран). Адвент - час очікування, що передує святу Різдва Христового, під час якого віруючі готуються до свята. Терміном «адвент» у Вульгаті позначається те, що в українському перекладі звучить як «пришествя», «прихід», російському – «пришествие», а в грецькому оригіналі – як *παρουσία* (Мф. 24:3). Духовний сенс Адвента двоякий. По-перше, це період підготовки до святкування Різдва, «час радісного очікування»; по-друге, Церква в цей період особливим чином спонукає віруючих роздумувати на тему майбутнього другого пришествя Христа: «Брати... Вникайте в духовний сенс Адвенту, – закликає Бернард Клервоський. – А насамперед задумайтеся про те, Ким є Грядущий; чому, звідки і навіщо Він приходить. Така цікавість вельми корисна. Вселенська Церква не ставилася б до Адвенту з такою серйозністю, якби він не містив у собі якоїсь великої таємниці»²⁷. Адвент розглядається як час посиленого покаяння, у цей період Церква особливо закликає християн до здійснення справ милосердя.

Св. Бернард Клервоський

²³ Posset, F. (1990). Bernard of Clairvaux as Luther's Source: reading Bernard with Luther's «Spectacles». *Concordia Theological Quarterly*, № 54(4), 295.

²⁴ Gervin, K. (2015). *Saint Bernard de Clairvaux inspireur de Martin Luther*. <<http://www.croire.com/Definitions/Vie-chretienne/Saint-Bernard-de-Clairvaux/Saint-Bernard-de-Clairvaux-inspireur-de-Martin-Luther>>.

²⁵ При підготовці перекладу також використане англійське видання: Mabillon, J. (1896). *Life and works of Saint Bernard* (trans. and ed. Samuel J. Eales). Vol. 3. London: John Hodges, 279 – 281.

²⁶ Леклерк, Ж. (2013). *Святой Бернард и дух цистерцианцев*. Москва: Издательство Францисканцев, 22.

²⁷ Bernardi, S. *Claraevalensis. Sermones de tempore*. In *Adventu Domini, Sermo I. Opera Omnia*. <<http://www.binetti.ru/bernardus/35.shtml>>.

Три пришествя Господа

Переклад з латини.

1. <...> Ми знаємо, що є три пришествя Господа. Третє лежить між двома іншими. Воно невидимо, а два інших видні. У першому пришестві Він був помічений на землі, коли жив між людьми; Він сам свідчить, що вони і бачили й зненавиділи Його (Ів. 15:24). В останньому, проте, *кожна людина побачить спасіння Бога нашого* (Лк. 3:6), і будуть *дивитись на Того, Кого прокололи* (Ів. 19:37). Проміжне (середнє) пришествя є прихованим; у ньому тільки обрані зможуть побачити Господа всередині себе і будуть врятовані душі їх. У першому пришестві наш Господь прийшов у нашій плоті і слабкості; у середньому Він приходив у дусі і силі; у кінці ж ми побачимо Його у славі та величі. Бо за допомогою сили досягає Він слави: Господь сил, *Він – Цар слави* (Пс. 23:10). І також в іншому місці говорить пророк: *щоб бачити силу Твою і славу Твою* (Пс. 62:3). Середнє пришествя, так би мовити, шлях, що веде від першого до останнього. У першому пришестві Христос був нашою спокутою, в останньому Він появляється як наше життя, у цьому ж [приході] Він наш спокій і розрада.

2. У разі, якщо хтось буде думати, що те, що ми говоримо про це середнє пришествя, є суцзя вигадка, послухайте, що Сам Господь говорить: *Хто любить Мене, той слово Моє берегтиме, і Отець Мій полюбить його, і ми прийдемо до нього* (Ів. 14:23). Але що це означає: «якщо хто любить Мене, той берегтиме слово Моє»? Я прочитав в іншому місці: *Той, хто боїться Господа, буде робити добро* (Ек. 15:1): але, я вважаю, є щось більше у сказаному про тих, хто любить Бога, а саме, що вони будуть зберігати слово Боже. Але де ж йому слід зберігатися? Без сумніву, у серці, як говорить пророк: *у серці своїм заховав Твоє слово, щоб мені не грішити проти Тебе* (Пс. 118:11). Але як же йому зберегтися у серці? Чи достатньо лиш зберегти його в пам'яті? Проте Апостол говорить тим, хто таким чином зберігає його: *знання ж надимає* (1 Кор. 8:1). І крім того, те, що тримається в пам'яті, легко піддається забуттю. Так що зберігайте слово Боже як кращу їжу для тіла вашого. Бо Слово, само по собі, є Хліб Життя, їжа розуму. Земний хліб, доки він знаходиться у хлібниці, може бути викрадений злодієм, обгризений мишкою, зачерствіти від часу. Але коли ви з'їли його, чи потрібно боятися їх? Таким чином зберігайте і Слово Боже: *Блаженні ті, хто слухає Слово Боже і його береже* (Лк. 11:28). Нехай це ввійде у вашу сутність, заволодіє вашими бажаннями і всім вашим способом життя. Споживайте благо, і нехай насолоджується ваша душа. Не забувайте про хліб ваш [насушний], не вичерпалося щоб серце; та нехай душа ваша сповниться.

3. Якщо так, зберігайте ви слово Боже, не сумнівайтесь, що і воно збереже вас. Бо Син прийде до вас з Отцем, прийде великий Пророк, який відновить Єрусалим, прийде той, хто зробить всі речі новими. Це пришествя виконає те, про що сказано: *Як носили ми образ земного, так і образ небесного будемо носити* (1 Кор. 15:49). І так само, як гріх Адама поширився на весь людський рід та охопив його повністю, так буде володіти нами і Христос, який створив і спокутував нас всіх, який прославить і врятує весь світ у велику Суботу. Як і колись існує в нас ветха людина, і лукавий присутній в нас, так, що діє нашими руками, каже нашими устами, відчуває нашим серцем. У наших руках дволикість – гріх і ганьба; теж і в наших устах – гординя і заздрість. І в серці нашому те саме – бажання плоті та тимчасової слави. Але тепер, якщо ми станемо новим творінням у Христі, старе піде та замість гріха й ганьби знайдемо ми невинність і чистоту. У наших устах, замість гордині, знайдемо ми смиренну сповідь, повчання замість пихатості, і зухвалі слова не вийдуть з вуст наших. У серці, всупереч бажанням плоті, знайдемо ми любов; смиренність замість тимчасової слави. Дивиться, у цих трьох пришествях отримують Слово Боже у Христі ті обрані, яким сказано: *Поклади мене, як печатку на серце своє, як перстень на руку твою* (Пісн. 8:6); та в іншому місці: *Близько тебе слово, в устах твоїх і в серці твоїм* (Рим. 10:8).

Переклав О. Тимофєєв

References

1. Bell, T. (1995). Luther's Reception of Bernard of Clairvaux. *Concordia Theological Quarterly*, № 59(4), 245 - 278.
2. Bernard Klervoskiy. *Entsiklopedicheskiy slovar F.A. Brokgauza i I.A. Efrona*. <<http://www.vehi.net/brokgauz/>> (2014, Sichen', 22).

3. Gervin, K. (2015). *Saint Bernard de Clairvaux inspireur de Martin Luther*. <<http://www.croire.com/Definitions/Vie-chretienne/Saint-Bernard-de-Clairvaux/Saint-Bernard-de-Clairvaux-inspireur-de-Martin-Luther>> (2015, Liutyi, 19).
4. Leklerk, Zh. (2013). *Svyatoy Bernard i duh tsistersiantsev*. Moskva: Izdatelstvo Frantsiskantsev.
5. Luther, M. (1872). *The Table Talk* (trans. and ed. by W. Hazlitt). London: Bell & Daldy.
6. Mabillon, J. (1896). Life and works of Saint Bernard (trans. and ed. Samuel J. Eales). *Vol. 3*. London: John Hodges.
7. MakGrat, A. (2012). *Bogoslovskaya myisl Reformatsii*. Kiev: Izdatelstvo Kievskoy Duhovnoy Akademii.
8. Posset, F. (1990). Bernard of Clairvaux as Luther's Source: reading Bernard with Luther's «Spectacles». *Concordia Theological Quarterly*, № 54(4), 281- 305.
9. S. Bernardi Claraevalensis. De moribus et officio episcoporum. *Opera Omnia*. <<http://www.binetti.ru/bernardus/11.shtml>> (2015, Liutyi, 3).
10. S. Bernardi Claraevalensis. Sermo in Cantica Canticorum XXII, 8. *Opera Omnia*. <http://www.binetti.ru/bernardus/86_2.shtml> (2015, Liutyi, 2).
11. S. Bernardi Claraevalensis. Sermo in Cantica Canticorum XXIII, 15. *Opera Omnia*. <http://www.binetti.ru/bernardus/86_2.shtml> (2015, Liutyi, 2).
12. S. Bernardi Claraevalensis. Sermones de tempore. In Adventu Domini, Sermo I. *Opera Omnia*. <<http://www.binetti.ru/bernardus/35.shtml>> (2015, Liutyi, 3).
13. S. Bernardi Claraevalensis. Sermones de tempore. In Adventu Domini, Sermo VI. *Opera Omnia*. <<http://www.binetti.ru/bernardus/35.shtml>> (2015, Liutyi, 5).
14. S. Bernardi Claraevalensis. Sermones de tempore. In Adventu Domini, Sermo V. *Opera Omnia*. <<http://www.binetti.ru/bernardus/35.shtml>> (2015, Liutyi, 3).
15. Schuetze, A. (1969). *Luther's Attitude Toward St. Bernard*. Milwaukee: Marquette University.
16. Stanford Reid, W. (1989). *The Reformer Saint and the Saintly Reformer: Calvin and the Legacy of Bernard of Clairvaux* <<http://www.christianitytoday.com/ch/1989/issue24/2428.html>> (2015, Liutyi, 3).
17. Vertelovskiy, A.F. (1888). *Zapadnaya srednevekovaya mistika i otnoshenie ee k katolichestvu*. Harkov: Tipografiya Okruzhnogo Shtaba.